

МЕЂУРАТНА СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ

Дадаистички колаж М. Ристића

Српска међуратна књижевност развијала се под снажним утицајем европске, пре свега француске књижевности. Стицајем историјских околности (због повезаности Србије и Француске током Првог светског рата) многи млади српски песници имали су прилику да се на извору упознају са модерним (а посебно надреалистичким) тенденцијама у европском књижевном стваралаштву. Због новина које су спремно прихватили млади писци су се оштро сукобили са традиционалистима, како у свету књижевне критике, тако и у књижевним круговима. Књижевна сцена у Србији поларизована је на *старе* и *нове*, а истомишљеници су се окупљали око бројних књижевних часописа у којима су обзнањивали своје идеје, објављивали књижевне манифесте и своја дела.

По свом утицају и значају за културни живот у Србији тог доба могу се издвојити:

Часопис *Дан* који је уређивао је Милош Црњански, *Зенит* Љубомира Мицића, *Хипнос* Рада Драинца, *Дада-Танк*, Драгана Алексића, *Прогрес* Драгише Васића, часописи надреалиста *Путеви* и *Сведочанства*, часописи *Нова светлост* и *Раскрсница* које је уређивао Велибор Глигорић, часописи *Вечност* и *Уметност* у којима су се оглашавали неоромантичари и *Српски књижевни гласник* који су уређивали Богдан Поповић и Јован Скерлић. *Гласник* је првобитно окупљао традиционалисте, али је временом постао културно стециште и старих и младих.

У то време реч *модернизам* се у круговима књижевних ауторитета, као што су били Јован Скерлић и Богдан Поповић, иронично употребљавала, а младим писцима је то био само подстицај да још оштрије бране право на нови, аутентичан и модеран уметнички израз, рушећи ауторитете без устручавања.

Као важећи термин у српској теорији и историји књижевности реч *модернизам* уводе нови књижевни ауторити, Милан Богдановић, Велибор Глигорић и Марко Ристић. Крајем двадесетог века у употребу улази и термин *авангарда*.

Као и у Европи, у српској књижевности овог раздобља постојале су различите струје и стилови који су се смењивали, преплитали или трајали упоредо. Грубо се могу издвојити две стваралачке фазе:

-предратна (авангардни почети од 1911. до 1914. године под утицајем експресионизма)

-поратна (права авангарда од 1919. до 1925. године, под утицајем надреализма).

Упоредо са авангардним књижевним изразом јавља се социјална књижевност, а опстаје, обogaћена новим сензибилитетом и књижевност традиционалне реалистичке оријентације (Иво Андрић, Десанка Максимовић, Вељко Петровић, Бранимир Ћосић, Стеван Јаковљевић, Велимир Живојиновић Масука).

Шта је повезивало представнике српске авангарде?

Неразумевање, ниподаштавање и напад на иновације и нови сензибилитет младе генерације, у маниру Јована Скерлића и Богдана Поповића (који су били неприкосновени ауторитети) допринели су да се млади писци уједине, мада је свака струја задржала своју посебност. Осим што су одбацили Скерлићев *патриотско-оптимистички* диктат „*здраве*“ литературе, и Поповићеве естетске критеријуме у поезији (*да песма буде цела лепа*) млади писци имају још читав низ заједничких особина:

- * **супротстављање традицији, тежња за слободом стварања,**
- * **одбацивање поезике какву су неговали Дучић, Ракић, Шантић** (омиљени песници Б. Поповића)

- * одбацивање импресионистичког приступа стварности и одређење за експресију,
- * одбацивање разума у корист интуиције, слутње, предосећаја,
- * рушење свих канона у стварању, нарушавање језичког и ритмичког склада, редуковање стихова на што мање речи, понављање истих речи, питања, узвика, фрагментарност у прозном стваралаштву, употреба некњижевних израза...
- * тражење инспирације у изворном, паганском доживљају света,
- * потрага за начинима да се изразе најсуптилнија стања и расположења лирског субјекта, атмосфером и штимунгом, (експресија као основни захтев),
- * јединствени доживљај света – спајање бића и космоса, сједињавање и саосећање са свим људима света...

Кубизам Саве Шумановића

Раскид са традицијом и књижевном поетиком чији су теоретичари и заговорници били Јован Скерлић и Богдан Поповић, први је започео Станислав Винавер. Изражавајући свој критички став против критеријума Богдана Поповића примењених у састављању *Антологије новије српске лирике* (при чему су изостављени и омаловажени песници попут Владислава Петковића Диса), 1911. године Винавер почиње са објављивањем

пародијских текстова који ће до 1920. године прерасти у књигу под називом *Пантологија новије српске пеленгирике*. Овај млади и свестрани интелектуалац (песник, преводилац, есејиста...) написао је и Манифест експресионистичке школе и тако постао родоначелник експресионистичког покрета и авангардизма у српској књижевности.

Експресионизам у српској књижевности

Експресија Саве Шумановића

Иако је Винавер зачетник српског експресионизма, највише уметничке домете у њему и аутентичан књижевни израз остварује Милош Црњански. Са њим почиње права српска авангарда. 1919. године Црњански објављује *Лирику Итаке*, књигу која је унела потпуно нову атмосферу у нашу поезију, пробудила нови сензибилитет код младих стваралаца, отворила видике према новим схватањима улоге књижевности.

Већ у самом називу песничке збирке Милоша Црњанског обухваћено је расположење, доживљај стварности и тематска преокупација послератног времена (Итака је алузија на повратак ратника, потрагу за миром и уточиштем након ратних одисеја и изгубљености, сањани дом...). Суочен са неразумевањем, Црњански је 1920. године објаснио своју поетику и образложио своју потребу да из безнађа, бесмисла, послератног клонућа и дефетизма посегне за далеким сањаним просторима, за променама, за новом, личном истином и смислом, за новим изразом у којем нема калуца, канона, ограда и диктата. Уз песму „*Суматра*“ објавио је и текст *Објашњење „Суматре“* који истовремено представља и његов лични књижевни манифест и

програм аутентичног правца Милоша Црњанског у оквиру експресионизма названог – **суматраизам**. У основи свих песничких намера је експресија коју Црњански овако објашњава:

„... Ми сад доносимо немир, преврат, у речи, у осећању, у мишљењу (...). Стих је наш занесена играчица, па своје покрете чини у екстази. Своју екстазу претвара у голе покрете (...). Ослободили смо језик баналних оквира и слушамо га како нам он сам открива своје тајне...”

Црњански одбацује лаж, лицемерје, бруталност човека кога је упознао у његовом најизопаченијем виду (као ратник повратник са свежим сећањима на људске ужасе и деструкцију) и трага за новом визијом човека, за свеопштим космичким прожимањем бића човека са свим што га окружује. Он мислима осваја просторе, досеже до највиших висина, до далеких острва јужних мора, до сањаних простора среће, али и до најскривитијих, невиних, још неокаљаних простора људске душе.

Оно што српски експресионизам дугује Црњанском је пре свега нова, ослобођена версификација, (неукалупљен, лак, слободан, али мелодичан и сугестива стих) и препуштање стваралачком заносу (екстази).

Осим Црњанског и већ поменутог Винавера, значајан траг у овом књижевном правцу оставили су Растко Петровић и рано стваралаштво Ива Андрића (*Ex Ponto*, *Немири*, *Лирика*).

У Србији је, мада не тако утицајан и раширен, постојао и **дадаизам**, правац на размеђи између експресионизма и надреализма. Његов главни представник био је Драган Алексић. Осим већ поменутог **суматраизма** (аутентичне варијанте експресионизма, Милоша Црњанског), код нас су постојали и други аутентични уметнички изрази као што су **зенитизам**, Љубомира Мицића и **хипнизам** Рада Драинца.

Међу најпознатије српске експресионисте убрајају се:

Милош Црњански, Станислав Винавер, Растко Петровић, Милан Дединац, Љубомир Мицић, Тодор Манојловић, Светислав Стефановић, Бошко Токин, Раде Драинац, Драган Алексић, Мони де Були и прозни писац Драгиша Васић.

Надреализам у српској књижевности

Надреализам се као правац у српској књижевности појавио готово упоредо са француским надреализмом и по свом значају, трајању и утицају на свеукупно српско књижевно стваралаштво тадашње, а и наредних епоха, много је значајнији од експресионистичке школе.

Надреалистичке идеје у Србију су донели такозвани *француски ђаци*, а међу првима Растко Петровић. Он је у београдске књижевне кругове доносио изворне информације, идеје и текстове које је преводио са француског језика. Познавао је дадаисту Тристана Цару, Пола Елијара и друге француске надреалисте и из прве руке се упознавао са поетиком овог новог уметничког правца.

Као и француски надреалисти, у првом стваралачком таласу српски надреалисти пониру у такозвани *црни континент*, подручје подсвесног, ирационалног, мрачног простора људске душе, нагињу ка аутоматизму у бележењу мисли, прате интуицију, интересују се за бизарне појаве у људском понашању, патолошка стања, психичке поремећаје и слично. (Растко Петровић је чак ишао дотле да је посеђивао психијатријске болнице, посматрао људе и слушао њихов говор.)

Средиште београдског надреалистичког круга (већ од 1922. године), били су часописи *Путеви* и *Сведочанства*, чији су уредници били Милан Дединац и Марко Ристић, али се званичном годином почетка њиховог књижевног деловања сматра 1930. Тада су београдски надреалисти објавили заједнички алманах *Немогуће*, након чега следе бројни текстови о надреализму, укључујући и манифест српског надреализма (*Нацрт за једну феноменологију ирационалног*) чији аутори су били Марко Ристић и Коча Поповић. Исте године објављена је песничка збирка Милана Дединца, под називом *Јавна птица*.

Песници који су својим делом обележили ово време су **Милан Дединац, Марко Ристић, Коча Поповић, Оскар Давичо, Александар Вучо, Душан Матић, Ђорђе Костић.**

Почетком треће деценије двадесетог века идеологија левичарских политичких покрета извршила је снажан утицај на младу генерацију у нашим просторима, па се то одражава и на песништво, а нарочито на надреалисте. Осим подсвесног, њих почињу да занимају и социјалне теме. У њиховим делима јављају се мотиви побуне, бол, пролетерска гордост, идеја о праведном друштву. Међу најистакнутије левичаре српског надреалистичког круга спада Оскар Давичо (*Хана, Вишња за зидом*). Захваљујући томе српски надреализам чини заокрет ка потпуно новој варијанти овог правца, која се не бави само откривањем унутрашњости људског бића, већ и моралом и друштвом у целини. Многи писци преусмеравају свој рад на подручје социјалне литературе и тако се надреалистичка група распада, али свако понаособ наставља да ствара руководећи се естетским принципима надреализма, чак и после Другог светског рата. Међу најактивнијим постнадреалистима су Марко Ристић, Оскар Давичо и Душан Матић.

Надреализам Милене Павловић Барили

Бранијета Концуловић